

door Hans van Maanen

De eerste stap in de wetenschap van Jan Luiten van Zanden

‘Boeren ondergingen hun lot helemaal niet lijdzaam’

De eerste stap in de wetenschap van economisch historicus Jan Luiten van Zanden werd geweigerd. Voor een jonge academicus, zo kreeg hij te horen, was het héél onverstandig zo’n frontale aanval op een van de kopstukken van het vak te publiceren. Dat zou de carrière zeker geen goed doen.

‘Onthutst was ik, en ook wel beledigd. Het was gewoon een prima artikel, en de hoofdredacteur ging volstrekt niet op de inhoud in. Maar mijn onderzoek liet zien dat een aantal belangrijke conclusies van de Wageningse agrarisch historicus Bernard Slicher van Bath niet deugde. Er waren al meer mensen die op details twijfels hadden geuit, maar mijn artikel tastte fundamentele conclusies aan. En ik kwam met een beter verhaal, althans dat vond ik.’

Van Zanden mag zijn eerste kennismaking met de wereld van de wetenschappelijke tijdschriften nog wel eens als vrolijke troost vertellen aan studenten van wie de eerste pennenvruchten zijn geweigerd, maar verbaasd is hij eigenlijk nog steeds een beetje. ‘Je denkt dat je iets moois hebt gemaakt, en dan krijg je zo’n rare brief. Ik dacht echt even: in wat voor wereld ben ik nu terechtgekomen? Het was vast goed bedoeld, maar het was zó van bovenaf.’

En, al snel weer wat milder: ‘Maar misschien geeft het ook wel een beeld van die tijd waarin ik promoveerde, begin jaren tachtig. Toen kon dat nog, dat één man een compleet tijdschrift bestierde.’

het lot in eigen hand

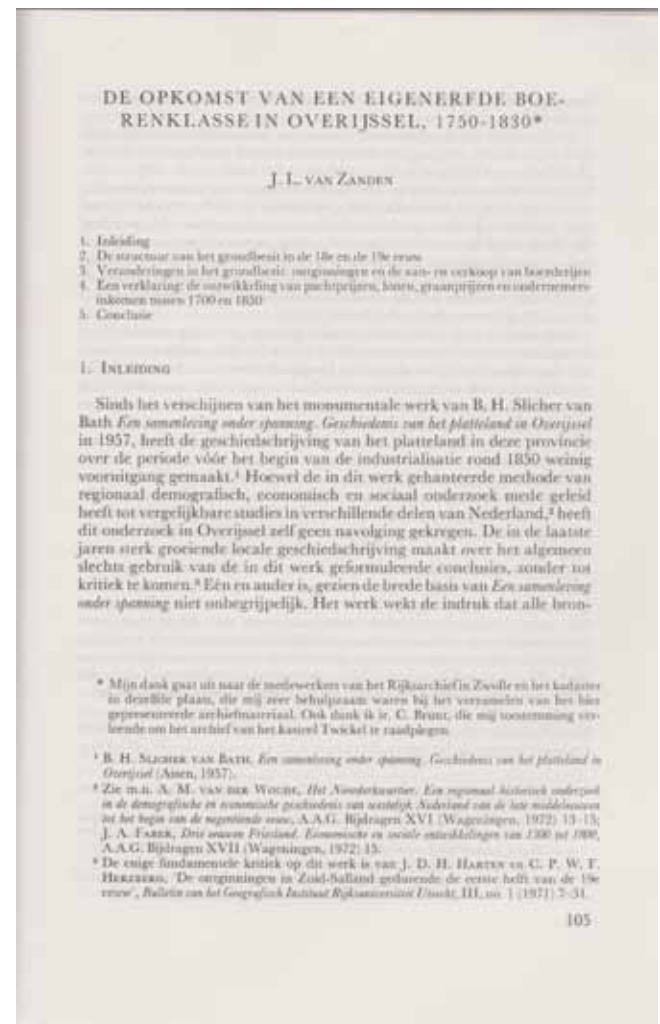
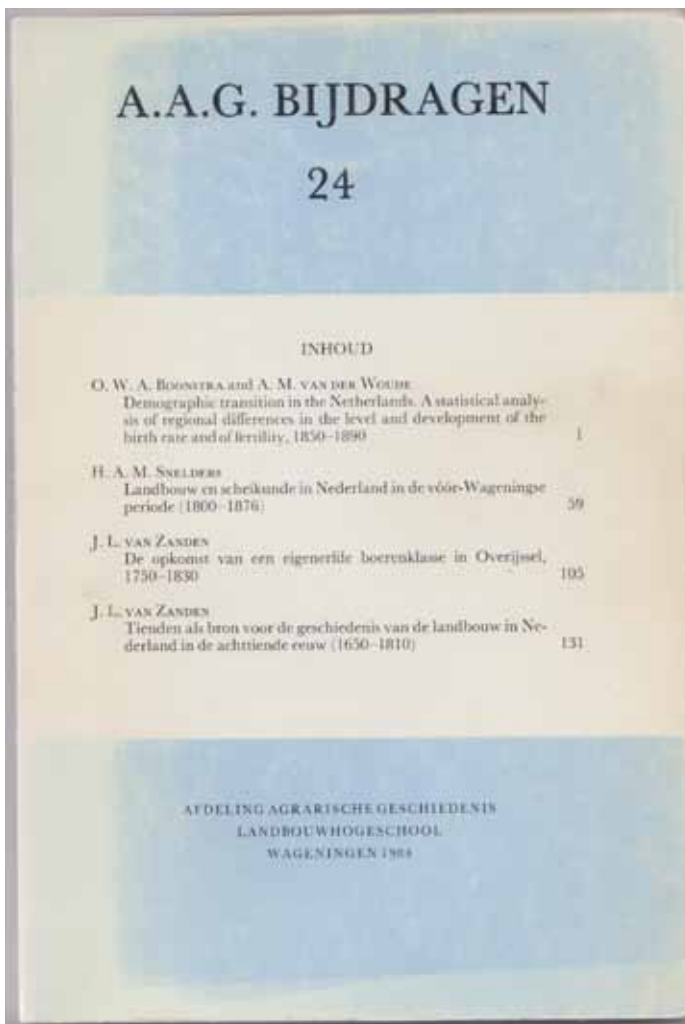
En Van Zanden had inderdaad, dat moet gezegd, het mikpunt van zijn kritiek niet scherper kunnen kiezen. Bernard Slicher van Bath geldt, met Johan Huizinga, als een van onze grootste geschiedkundigen. Hij was gespecialiseerd in de agrarische geschiedenis, en zijn *Een samenleving onder spanning* uit 1956, over de

ontwikkelingen op het platteland van Overijssel in de negentiende eeuw, was onmiddellijk een standaardwerk.

Toch richtte Van Zanden in 1984 daarop zijn pijlen. In het kader van zijn promotieonderzoek aan de Vrije Universiteit kwam hij tot de conclusie dat Slicher van Bath een aantal fouten had gemaakt. ‘Hij had verschillende documenten gewoon verkeerd geïnterpreteerd.’

In de jaren tachtig van de vorige eeuw woedde onder historici een stevig debat over de motor achter de ontwikkelingen op het platteland. Die discussie woedt eigenlijk altijd onder historici – hij vlamt ook op als het gaat over arme boeren in ontwikkelingslanden, en over achtergestelde bevolkingsgroepen in het westen – maar aan de VU in de jaren tachtig ging het over de landbouw in Nederland,

Jan Luiten van Zanden (1955), faculteitshoogleraar geschiedenis van de wereldeconomie aan de Universiteit Utrecht, studeerde geschiedenis en economie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Daar was hij van 1987 tot 1992 hoogleraar. In 1992 volgde een benoeming aan de Universiteit Utrecht. Daarnaast was hij tussen 2001 en 2009 onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis van de KNAW. Van Zanden werd in 1997 benoemd als lid van de KNAW. In 2003 ontving hij de Spinozapremie. In 2011 kreeg Van Zanden de Prijs Akademiehoogleraren, een bedrag van een miljoen euro voor wetenschappelijk werk, bedoeld als *lifetime achievement award* voor onderzoekers die hebben aangetoond dat ze tot de absolute top van hun vakgebied behoren.

De eerste publicatie van Jan Luiten van Zanden in A.A.G.-bijdragen, 24, 1984

en welke lessen daaruit konden worden getrokken voor die in de Derde Wereld.

'We hebben het over de tijd voor de industriële revolutie, zeg van 1750 tot 1800. De heersende opvatting in de jaren tachtig was die van Slicher van Bath, dat de boerenbevolking in die tijd armer en armer werd. Volgens het bekende malthusiaanse model: de bevolking neemt toe, maar de middelen van bestaan niet of veel minder, dus de bevolking verarmt. Dat was ook het uitgangspunt dat Slicher hanteerde in zijn *Een samenleving onder spanning*: een verarmende boerenbevolking die het pas aan het begin van de negentiende eeuw opeens wat beter kreeg.'

'Ik deed mijn onderzoek in de archieven van Zwolle – mijn ouders waren toevallig ook net daarheen verhuisd, dus dat kwam goed uit – en ik kwam op grond van de stukken tot een heel andere conclusie. Als je goed kijkt, zie je dat de boeren helemaal niet hun lot lijdzaam

ondergingen. Ze zagen zelf ook in dat ze het steeds slechter zouden krijgen als ze niets deden, dus grepen ze in. Uit de archiefstukken blijkt dat de boeren in die periode vaak landeigenaren worden, waardoor hun economische en politieke positie sterk verbeterde. Ze kregen een groter aandeel in de productie en werden ook efficiënter, waardoor de opbrengsten toenamen en de inkomsten stegen. Er was aan het begin van de negentiende eeuw veel meer landbouwgrond in particuliere handen, en veel minder armoede, dan Slicher veronderstelde. De sterke breuk met het verleden, waar hij zo de nadruk op legde, was er helemaal niet. Het zat allemaal veel logischer in elkaar.'

Voldoende materiaal voor een fraaie wetenschappelijke verhandeling. Van Zanden schreef het op, stuurde het begin 1984 naar het *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* – en kreeg een paar weken later een afwijzende brief van de hoofdredacteur.

Het Jaarboek werd uitgegeven door het Nederlands Economisch-Historisch Archief, een van de voorlopers van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. 'Ik zat voor mijn onderzoek ook nog wel eens in de bibliotheek van het Archief te werken, en vreemd genoeg wist iedereen in de bibliotheek binnen de kortste keren van de hele affaire. Gelukkig kreeg ik daar veel steun en sympathie – je bent als jonge onderzoeker nog niet goed bestand tegen afwijzingen, en dan op deze manier, het was toch allemaal nogal onthutsend. Misschien bestaan ze nog steeds in de geschiedwetenschap, van die tijdschriften die door één man worden gerund – ik weet van een Italiaans tijdschrift dat pas kort geleden over de kop is gegaan. Het doet je carrière zeker geen goed als je daarin publiceert...'

Van Zanden zat niet bij de pakken neer, en liet het afgewezen manuscript aan zijn Wageningse promotor en copromotor, Ad van der Woude en Henk Roessingh, lezen.

'Zij vonden het een goed artikel, en zij zeiden meteen dat ze ervoor zouden zorgen dat het binnen de kortste keren gepubliceerd zou worden. Ik kreeg inderdaad per omgaande bericht van de *A.A.G.-bijdragen*, het tijdschrift van de afdeling Agrarische Geschiedenis van Wageningen. Die wilden het graag hebben.'

Foto Henk Thomas

'En dat is nog wel ironisch ook. Mijn artikel was immers een beetje een weerlegging juist van de opvattingen van de Wageningse school van Slicher van Bath, en nu werd het in zijn eigen reeks gepubliceerd. Gelukkig zijn er in de wetenschap ook altijd verlichte geesten die het debat niet uit de weg gaan.'

verdelingsvraagstuk

Dat debat is ook niet zonder gevolgen gebleven – het malthusiaanse verklaringsmodel van de ontwikkelingen op het platteland, en elders, is erg omstreden geraakt, al kent het natuurlijk nog steeds aanhangers. Tegenwoordig overheerst toch de opvatting dat mensen in staat zijn hun eigen geschiedenis te maken, en geen passieve slachtoffers zijn van het noodlot. 'Die politieke dimensie kun je niet uit het oog verliezen als je wil verklaren hoe mensen hun problemen, hun armoede, proberen op te lossen. Dat gold voor het achttiende-eeuwse Overijsselse platteland, maar het geldt inderdaad ook voor boeren in ontwikkelingslanden en voor andere achtergestelde groepen in de wereld. Armoede is geen bevolkingsvraagstuk, maar een verdelingsvraagstuk.'

Jan Luiten van Zanden als jonge onderzoeker